

Економічні теорії національної економіки (частина 2)

Неокласичний синтез застосовував основні методологічні принципи: прагнення досягати максимальної корисності від економічної діяльності з урахуванням особливостей розвитку економіки на мікро-, мезо- і макрорівнях в умовах обмеженості економічних ресурсів, пошук оптимального поєднання ринкового та державного регулювання економічних відносин з урахуванням національних особливостей розвитку. Ця теорія показує, що в процесі державного регулювання економіки найбільший ефект досягається в результаті оптимального поєднання фіскальних засобів (кейнсіанська теорія), грошово-кредитних інструментів (монетаризм), а також інших альтернативних теорій.

Історична школа в економіці сформувалась у 40-ві–50-ті рр. ХІХ ст. в Німеччині. Її представники досить критично ставились до суто теоретичних, абстрактних теорій та моделей класичної політичної економії, застосовуючи при цьому методологію Ф. Ліста. У дослідження економічних явищ і процесів, що протікають у суспільстві, вони внесли конкретизацію, динамічність аналізу, людський фактор, поєднання загального і особливого у становленні та розвитку окремих економік, а також методологію комплексного дослідження суспільної життєдіяльності.

Незважаючи на певні відмінності у поглядах відомих німецьких дослідників В. Рошера (1817–1894), Б. Гільдебранда (1812–1878) та К. Кніса (1821–1898), саме у працях цих авторів історична школа заявила про себе як про неортодоксальний напрям економічної думки, покликаний вивчати господарські явища і процеси у їх національній та часовій визначеності. Засновником німецької історичної школи був **Вільгельм Георг Фрідріх Рошер** – провідний німецький економіст, професор Лейпцизького університету, автор праць *„Програма лекцій з історичного методу”* (1854), *„Історія англійської політичної економії ХVІ–ХVІІ століть”* (1851), *„Система політичної економії”* (1854–1894), *„Історія національної політичної економії”* (1874) та ін.

Поставивши за мету вплинути на формування національної політики В. Рошер стверджував, що не існує єдиної політичної економії та універсальних законів господарського розвитку всіх націй, оскільки генезис господарського життя кожної країни є специфічним, залежним від її геополітичного становища, конкретно-історичних та природних умов, традицій і звичаїв, розвиненості політичних інститутів тощо. Вчений звертав увагу на те, що окремі індивіди керуються у своїх вчинках не лише прагненням економічної вигоди, але й суспільними інтересами, сімейними турботами, почуттям національної єдності тощо. Відтак позаекономічні чинники суттєво впливають на вчинки та прагнення людей, значно збагачуючи їх палітру. Заперечуючи можливість існування однотипних господарських систем у різних націй, В. Рошер писав про те, що „одного

економічного ідеалу не може бути для народів, подібно до того, як одяг не шийють за однією міркою”.

В історії розвитку націй вчений виділив три великих періоди:

I – *найдавніший*, за якого головним фактором виробництва була земля;

II – *середньовічний*, коли значну роль починає відігравати праця, капіталізована завдяки корпоративно-цеховій організації виробництва;

III – *новий*, пов’язаний із пануванням капіталу.

Аналізуючи третій період еволюції суспільства, В. Рошер вказував на зростаючі можливості економічного прогресу націй, зумовлені розвитком індустрії, транспорту, витісненням ручної праці машинною. Водночас вчений звертав увагу на викликане цими змінами загострення соціальних суперечностей, розшарування суспільства на багатих та бідних тощо.

Професор Марбурзького, Цюріхського та Венського університетів **Бруно Гільдебранд** знаходився у більшій, ніж В. Рошер, опозиції до класичної школи. У праці „*Політична економія сучасного і майбутнього*” (1848) вчений поставив за мету „перетворити політичну економію на теорію, що має справу з економічним розвитком народів”. Ставлячи під сумнів існування універсальних узагальнень, Б. Гільдебранд розглядав історію як засіб не стільки удосконалення (як це було у В. Рошера), скільки повного оновлення економічної науки. Він заперечував концепцію „**економічної людини**” та прагнення звести поведінку господарюючих суб’єктів до егоїстичних устремлінь, ігноруючи мораль, право, звичаї та їх вплив на мотивацію економічної діяльності. „Людина – істота соціальна, – писав Б. Гільдебранд, – вона є продуктом цивілізації та історії, її потреби, її освіта та її ставлення до речових цінностей, як і до людей, ніколи не залишаються незмінними, а географічно та історично безперервно змінюються і розвиваються...”. Відтак вчений був переконаний, що політична економія „не є природним ученням людського егоїзму, але має бути наукою моральною”.

Найпослідовнішим провідником ідей „старої” історичної школи був **Карл Густав Адольф Кніс** – німецький економіст, дослідник економічної історії, професор Марбурзького, Фрайбурзького та Гейдельберзького університетів. У праці вченого „*Політична економія з погляду історичного методу*” (1853) знайшли відображення та систематизований виклад найважливіші методологічні підходи „старої” історичної школи. Заперечуючи повторюваність економічних явищ в історії різних народів, К. Кніс висунув на перший план відмінності у ступенях еволюції, традиціях та здібностях різних націй.

Інституціоналізм, або теорія інститутів розширив коло економічного пошуку, визначаючи вплив неекономічних чинників на перебіг економічних процесів. До таких факторів представники інституціоналізму відносять: морально-етичні, правові, психологічні чинники суспільного буття.

Формалізованій дедуктивній теорії неокласиків інституціоналісти протиставили вивчення конкретно-історичних і національно-специфічних форм

економічного життя у вигляді економічних інституцій. Початок виникнення інституціоналізму вчені відносять до кінця XIX ст., коли у 1899 р. було видано монографію Т. Веблена „*Теорія бездіяльного класу*”. Але формування інституціоналізму, як напряду економічної теорії відбулося пізніше, а саме в 20–30-х рр. XX ст., коли з’явилися пізні публікації Т. Веблена, а також Дж. Коммонса та В. Мітчелла. Праці цих вчених об’єднують спільність методологічних позицій, антимонополістична спрямованість, обґрунтування ідеї впливу на економічне зростання всієї сукупності суспільних відносин і необхідності державного впливу на економіку, особливо у формі „демократичного контролю суспільства над бізнесом”.

Ранній американський інституціоналізм 20–30-х рр. XX ст. формувався у трьох варіантах:

- **соціально-психологічний (технократичний)** варіант на чолі з Т. Вебленом;

- **соціально-правовий (юридичний)** на чолі з Дж. Коммонсом;

- **кон’юнктурно-статистичний (емпірико-прогностичний)** на чолі з В. Мітчеллом.

Засновником американського інституціоналізму, який справив визначальний вплив на всі його течії, був **Торстейн Бунде Веблен** (1857–1929). Найважливішим принципом, висунутим Т. Вебленом, був *еволюційний підхід до аналізу*. Він виступив проти замикання неокласиків у межах абстрактних схем та „стану рівноваги” як „нормального” становища економіки. Т. Веблен підкреслював величезне значення теорії *Дарвіна* для обґрунтування принципу еволюційної зміни та розвитку соціально-економічного життя суспільства.

Економічні явища Т. Веблен виводив із суспільної психології, розглядаючи людину як біосоціальну істоту, яка керується природними інстинктами. Т. Веблен заперечував неокласичне розуміння предмета економічної теорії як науки про багатство та ринковий механізм, а включав до нього всі сторони людської діяльності. Т. Веблен писав, що „предметом економічної науки є вивчення поведінки людини стосовно матеріальних засобів існування та дослідження історії матеріальної цивілізації”.

Важливе місце в теоретичній системі Т. Веблена відіграють **природні інстинкти**, до яких він як основоположник інституціоналізму зараховує:

- інстинкт майстерності („схильність до ефективних дій”);

- інстинкт самозбереження та збереження роду („батьківські почуття”);

- схильність до суперництва;

- схильність до наслідування;

- схильність до пустої цікавості.

Поняття **інституція**, за Т. Вебленом, – це спільність свідомості, певний спосіб мислення, притаманний відповідним групам людей, який обумовлений традиціями, звичаями, що формуються у процесі

історичного розвитку, – все те, що набуває оформлення в професії людини, морально-правових нормах, державних установах, а також у самому характері держави. Згідно з Т. Вебленом інституції, або „прийняту в певний час систему громадського життя”, визначають безпосередні цілі, що підкоряють поведінку людей. Але сприятливі умови економічного розвитку існують лише у тому випадку, коли система інститутів перебуває в гармонії з кінцевими цілями, що впливають з інстинктів.

Відповідно до уявлень Т. Веблена, участь у створенні передових виробничих сил, формування високоефективної технології породжує у технократів прагнення до політичного домінування. Спостерігаючи протиріччя між інтересами бізнесу і розвитком індустрії, інженери переймаються ненавистю до фінансистів. Правда, „бездіяльний клас” прагне до підкupu інженерів, надає їм матеріальні блага, підвищує їхні доходи. Частина інженерно-технічного персоналу, особливо серед осіб старшого покоління, проникається духом корисливості, користолюбства, але більшість молодих інженерів не йде на угоду з бізнесменами, оскільки інтереси науково-технічного прогресу для них важливіші за особисте збагачення.

Методологія дослідження **Джона Роджерса Коммонса** (США, 1862–1945) характеризується твердженням про примат права над економікою. Юридичні процедури він вважав єдино ефективними для налагодження соціального миру і погашення конфліктів у суспільстві. У праці „*Правові основи капіталізму*” Дж. Коммонс зазначив, що на його думку, суспільство є системою юридичних норм і правових інститутів. Він заперечував існування класів і визнавав наявність лише „професійних груп”, які можуть співпрацювати шляхом здійснення державою реформ у галузі законодавства і створення уряду, представленого лідерами „колективних інституцій”.

Дж. Коммонс вважав, що саме через юридичну процедуру, через суди регулюються економічні відносини у суспільстві. Такий підхід яскраво виявляється у його **теорії угоди**, яка була у центрі його поглядів як теорія спільної діяльності людей і їхніх оцінок в усіх угодах, за допомогою яких учасники спонукають один одного до досягнення єдності думок і дій. Дж. Коммонс розглядав угоду як вихідну економічну категорію. Вона означає прийняття обома сторонами конкретного зобов’язання.

Угоди він поділяв:

- **на ринкові** (акти купівлі-продажу та контроль за цим з боку суду);

- **адміністративні** (відносини між керівниками та їх підлеглими);

- **розподільчі** (рішення корпорації про ціни, регулювання цін з боку уряду, держбюджету, податкової системи).

Кожна угода містить три елементи:

- 1) **конфлікт**, тобто зіткнення інтересів учасників угоди;

- 2) **взаємозалежність** та взаємозв’язок інтересів учасників конфлікту;

3) **процедуру**, тобто порядок **вирішення конфлікту** та укладання угоди.

Дж. Коммонс вважав, що за допомогою угоди практично можливе вирішення будь-якого конфлікту мирним шляхом. **Угода**, тобто юридичний акт порозуміння, розглядалася Дж. Коммонсом як *центральный элемент економічних відносин*, що об'єктивно відображало особливості американського права, які полягали у наявності в країні лише загального права й у відсутності відповідних кодексів законів. Таке становище призводило до того, що часто виникала потреба розгляду конкретних справ у судовому порядку. Рішення судових органів, особливо Верховного суду США, набували обов'язкової сили для аналогічних справ.

Поділяючи ідеї Т. Веблена, **Веслі Клер Мітчелл** (США, 1874–1948) у роботі *„Лекції про типи економічної теорії”* (1935) розглядав економічні проблеми у їх тісному зв'язку і не лише у їх взаємозалежності, а й у зв'язку з економічними, а також психологічними, соціологічними та іншими проблемами, що обумовлюють у комплексі мотивацію поведінки людини. Але на відміну від Т. Веблена, В. Мітчелл вважав, що найсерйозніший вплив на господарську поведінку людей справляє грошовий фактор у вигляді обігу грошових знаків, діяльності фінансово-кредитних установ тощо. На його думку, гроші відіграють самостійну роль у суспільстві та є головним двигуном економічної діяльності. А тому *головним завданням економічної теорії має бути дослідження зв'язків між грошовим обігом та поведінкою людей*.

Він вважав, що економіст повинен спиратися на конкретні факти як критерій правильності своїх теоретичних висновків. Саме В. Мітчеллу та його учням наука зобов'язана розгортанням описової економічної статистики, без якої як сучасна економічна наука, так і сучасні економічні установи не могли б існувати.

Конкретне вивчення цифрових показників, виявлення закономірностей у їх коливаннях на базі широкого масиву статистичних даних у дослідженнях В. Мітчелла та його послідовників, майже вперше в історії науки відбувалися із застосуванням математичних методів обробки фактичного матеріалу.

Методологія статистичного аналізу В. Мітчелла широко використовувалася в роботі національного бюро економічних досліджень США, яке було ним створено і яке він очолював тривалий час. Під його керівництвом тут було започатковано економіко-статистичні дослідження національного доходу та продукту, фінансового стану споживача, транспорту та ін. Бюро практикувало застосування статистичної методики, а саме обробку даних у вигляді динамічних рядів натуральних і вартісних показників, обчислення різних індексів тощо.

В. Мітчелл був визнаним спеціалістом у галузі дослідження економічних циклів. Він визнав постійний, а не випадковий характер циклічних коливань і пов'язував їх причину з прагненням отримати

прибуток, що пронизує „систему бізнесу”. В економічному циклі В. Мітчелл визнавав чотири фази – *депресію, пошвавлення, розквіт та рецесію*. Терміну „криза” в його теорії не було тому, що він не вбачав різниці між періодичними спадами виробництва і кризою. Економічний цикл В. Мітчелл тлумачив як комплекс коливальних рухів, які виникають у певній сфері та поширюються на всю економіку. В. Мітчелл правильно підкреслював взаємообумовленість та взаємозв’язок таких важливих економічних показників, як ціни, інвестиції, рівень заробітної плати, прибутку тощо.

Основний внесок В. Мітчелла в економічну теорію має не безпосередній характер, а полягає в тому, що він протягом усієї своєї наукової кар’єри робив акцент на необхідності взаємодії між розвитком гіпотез і перевіркою їхньої відповідності фактам.

Використана література:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Пік”, 2009. – 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – [2-ге вид., випр.]. – Кіровоград : „КОД”, 2010. – 548 с. : іл.
3. Яковенко Р. В. Використання досягнень Дж. М. Кейнса для зміцнення сучасної України [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко, А. О. Головатий. – Режим доступу : <https://surmasite.wordpress.com/2017/03/12/використання-досягнень-дж-м-кейнса-дл/>. – Назва з титул. екрану.
4. Яковенко Р. В. Роль теорії Карла Маркса у формуванні системи національної безпеки України [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко, А. О. Головатий. – Режим доступу : <https://surmasite.wordpress.com/2017/03/04/роль-теорії-карла-маркса-у-формуванні/>. – Назва з титул. екрану.
5. Яковенко Р. Маркс та виші України / Р. Яковенко // газета Народне слово. – 2017. – 7 вересня. – С. 6.
6. Яковенко Р. Значення наукової спадщини Фрідріха Ліста для сьогодення України [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко, А. О. Головатий. – Режим доступу : <https://surmasite.wordpress.com/2017/02/16/значення-наукової-спадщини-фрідріха/>. – Назва з титул. екрану.
7. Яковенко Р. В. Державне регулювання економіки : конспект лекцій / Роман Яковенко. – Кіровоград : КНТУ, 2012. – 40 с. : іл.
8. Яковенко Р. В. „Національна система політичної економії” Фрідріха Ліста [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко. – Режим доступу : <http://tusovka.kr.ua/news/2018/01/06/-natsionalna-sistema-politichnoi-ekonomii-fridriha-lista.> – Назва з титул. екрану.
9. Яковенко Р. В. Економічні теорії національної економіки (частина 1) [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко. – Режим доступу : <http://tusovka.kr.ua/news/2018/01/11/ekonomichni-teorii-natsionalnoi-ekonomiki-chastina-1.> – Назва з титул. екрану.
10. Історія економічних учень : підруч. : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 1. – 582 с.

11. Історія економічних учень : підруч. : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – 575 с.

Р. В. ЯКОВЕНКО,
к.е.н., доцент